

Rastanak od pouzdanoga nastavnog narativa: pretpovijest Francusko-pruskog rata 1870./71. u njemačko-francuskom povijesnom udžbeniku

Prenosiva iskustva?

Kao suizdavač njemačko-francuskog udžbenika povijesti za gimnazijske razrede doživio sam poziv na međunarodni kolokvij u Zagrebu istovremeno kao čast i izazov. S veseljem sam primio na znanje da kolegice i kolege iz Jugoistočne Europe žele diskusiju o tome u kolikoj bi mjeri udžbenik,¹ dovršen 2011. godine, mogao biti poticaj za zajedničku refleksiju o povijesti naroda bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Doduše, postavio sam si i pomalo tjeskobno pitanje kako bi ipak trebao izgledati moj osobni doprinos u okviru konferencije. Taj se doprinos ni u kojem slučaju nije mogao sastojati u tome da se iz lagodne normalnosti njemačko-francuske suradnje dijeli savjete povjesničarima koje od krvave realnosti građanskog rata dijeli manje od četvrt stoljeća.

Njemačko-francuskom udžbeniku povijesti prethodila su desetljeća mira. On je plod možda u tome obliku jedinstvenog procesa približavanja između dvaju društava u Europi. Sama ta činjenica zabranjuje da se iz iskustva dobivenog tim projektom dijele recepti kolegicama i kolegama koji su se pod potpuno drugačijim povijesnim okolnostima založili za povijesno-politički detant i suradnju između nacija – neovisno o tome radi li se o Japanu i Južnoj Koreji, Hrvatskoj i Srbiji, ali i o Poljskoj i Njemačkoj. U ovome doprinosu želim se stoga zadovoljiti time da uz pomoć konkretnog primjera odgovorim na sljedeće pitanje: Na koji način dvonacionalna diskusija može promijeniti prikaz klasičnih tematskih područja nacionalne nastave povijesti?² Hoće li se moji, nužno subjektivni, odgovori na to pitanje pokazati korisnima za povjesničarski dijalog u Jugoistočnoj Europi, ne bih mogao procijeniti.

1 Udžbenik je podijeljen u tri sveska. Puno bibliografske podatke za sva tri sveska vidi u bilj. 2, 3 i 4.

2 Moja srdačna zahvala ide mojem njemačkom kolegi izdavaču Raineru Bendicku za kritičko razmatranje rukopisa i upute za istraživanje o njemačkome kancelaru Ottu von Bismarcku. Za promatranje studije slučaja odlučio sam se zato što su moja opća temeljna promišljanja tijekom izlaganja u Zagrebu već bila objavljivana. Usporediti s: Peter Geiss, "Beyond National Narratives – a French-German Contribution to the Making of European History", u *How to (Re)Write European History. History and Text Book Projects in Retrospective*, ur. Olivier Rathkolb (Innsbruck: Studien Verlag, 2011): 189-204.

Primjer: pretpovijest i izbijanje Francusko – pruskog rata 1870./71.

Kao primjer za promatranje poslužit će mi u nastavku teksta srpanjska kriza o kojoj se piše u drugome svesku udžbenika³ – ne ona poznata iz 1914. godine, nego ona nešto manje poznata iz ljeta 1870. godine, iz koje je proizašao Francusko – pruski rat. Taj primjer nisam odabrao s namjerom izbjegavanja vjerojatno razornijih tema iz područja Prvoga ili Drugoga svjetskog rata ili napetošću bogatog međuratnog razdoblja. Upravo suprotno dosad u medijima⁴ iznesenim očekivanjima, ti konflikti ni u kojem slučaju ne pripadaju najtežim poglavljima njemačko-francuskog povijesnog udžbenika – no ipak, desetljećima po završetku Drugoga svjetskog rata bili su predmetom posebno intenzivnog njemačko-francuskog dijaloga.⁵

O događajima u predvečerje rata 1870/71. godinu ovdje će se najkraće referirati.⁶ U ljeto 1870. godine kandidatura nasljednog princa von Hohenzollern-Sigmaringena za španjolski tron pooštrila je napetosti između Francuske i Pruske koja je u Njemačkoj bespogovorno preuzimala vlast. Kandidat Leopold von Hohenzollern-Sigmaringen doduše nije pripadao sam pruskoj kraljevskoj kući, nego njezinoj južnonjemačkoj katoličkoj pobočnoj liniji. No, on je ipak bio Hohenzollern, i to je bilo dovoljno da se u Francuskoj ponovno probude strahovi od opkoljavanja. Univerzalna monarhija Karla V., koji je ujedinio carsku krunu Svetoga Rimskog Carstva Njemačke Nacije sa španjolskom krunom, lebdjela je iznad glava. Na prijetnje ratom francuskog ministra vanjskih poslova Gramonta, kojima su dijelom i same novine dale emotivnu notu, pruski se kralj pobrinuo da se povuče španjolska kandidatura. Gramontov prijeteći govor, unatoč svojem značenju za daljnji razvoj stvari, ne pripada izvorima citiranim u školskim udžbenicima povijesti. Stoga se tek ukratko citira u jednoj varijanti pariških dnevnih novina *Le Temps*:

[...] ne smatramo da zbog poštivanja neovisnosti naroda nužno moramo trpjeti to što susjedna nacija ponovno podiže prijestolje Karla V, niti ćemo dopustiti da strana sila naruši europsku ravnotežu na štetu Francuske. U suprotnome, apelirali bismo na vaše domoljublje, a savjet bismo tražili samo zbog časti i interesa zemlje.

Oснаžena vašom podrškom i podrškom nacije, vlada će ispuniti svoju zadaću bez oklijevanja i slabosti.⁷

3 Michaela Braun, „Auf der Suche nach der nationalen Einheit? – Die deutschen Staaten 1850 – 1870, u: *Histoire/Geschichte*, sv. 2, 34f.

4 Usp. otprilike karikaturu u sljedećem članku iz novina: Thierry Leclère, „Notre bon vieux Charlemagne“, u: *Télérama*, 6. travanj 2006., str. 20. Autorima udžbenika povijesti neki je novinar ubacio u usta sljedeću rečenicu: „Kako ne bismo izazvali bijes, potrudili smo se ne spominjati ratove iz 1870, 1914. i 1939. ...“.

5 Poteškoće prilikom bavljenja Prvim svjetskim ratom nisu bile njemačko-francuske prirode, nego su proizašle iz retrogradnog djelovanja unutarnjofrancuske debate o istraživačkom pojmu „kulture rata“ (*culture de guerre*) i „patriotskog pristanka“ (*consentement patriotique*).

6 Nadalje se oslanjam – ako nije drugačije navedeno – u opisivanju događajno-povijesnih veza u prikazu R. Poidevina i J. Bariétya, kojima zahvaljujem i oznaku „srpanjska kriza“. Usporedi: Raymond Poidevin i Jacques Bariéty, *Deutschland und Frankreich. Die Geschichte ihrer Beziehungen 1815 – 1975* (München: Beck, 1982), 108-111.

7 Članak „Trois heures“, u: *Le Temps*, 7. srpanj 1870, naslovna strana. Novine su dostupne u digitaliziranoj

Također su i ruski pritisak i neraspoloženje južnonjemačkih vlada spram rata pogodovali povlačenju kandidature. Ipak, francuska vanjska politika nije se zadovoljila tek pukim povlačenjem kandidata iz kuće Hohenzollern. Francuski je veleposlanik Benedetti 13. srpnja 1870. potražio kralja Vilima Pruskog u lječilištu Ems, zahtijevajući da kuća Hohenzollern trajno odbaci kandidaturu. Takav naprasan zahtjev, i to nakon rješavanja sukoba, prešao je granice uobičajenog diplomatskog ponašanja. Kralj Vilim je smatrao taj postupak neprihvatljivim, pa je dopustio da kancelar Bismarck dobije o tome kraće izvješće – kao i dopuštenje da ga objavi. Bismarck je pak toliko skratio taj izvještaj da se u njemu odbijanje Benedettijeva zahtjeva činilo uvredljivijim od onoga što se doista dogodilo. Tako pooštreni tekst brzozava iz Emsa objavljen je u novinama.

Objavljivanjem tog brzozava Bismarck je očekivano uzrokovao val naoružavanja u Francuskoj – sa željenim rezultatom: 19. srpnja 1870. Francuska je Pruskoj objavila rat. Suprotno očekivanjima francuske vlade, južne njemačke države priključile su se sukobu na strani Pruske. Njih je Bismarck poslije 1866. godine pripojio Pruskoj najprije tajnim sustavom „Saveza za zaštitu i napad“. Dana 1. rujna 1870. ujedinjene njemačke jedinice nanijele su odlučujući poraz francuskoj vojsci kod Sedana. Napoleon III. dospio je u prusko zarobljeništvo. Dana 18. siječnja 1871. u Dvorani zrcala dvorca Versailles – kao duboko i trajno poniženje za francusku naciju – akklamacijom je proglašeno Njemačko Carstvo.

Francusko-pruski rat 1870/71. u njemačkim udžbenicima

Kako tematizirati u udžbenicima neposrednu pretpovijest događajima bogatog Francusko-pruskog rata 1870/71. godine? Budući da je Carstvo osnovano 1871. godine u njemačkoj nastavi povijesti često podosta jednostrano prikazano kao negativni model vojne autoritarne države, ne čudi da se glavna odgovornost za rat pripisuje „osnivaču Carstva“ Ottu von Bismarcku. Prema prevladavajućem načinu prikazivanja, upravo je on u makijavelističkoj maniri isprovocirao Francusku da objavi rat, kako bi njemačke države pod vodstvom Pruske natjerao u borbu sa susjednom državom i tako ih ujedinio. Sraz njemačkih država i Francuske se u germanocentričnoj perspektivi prikazuje kao posljednja etapa Bismarckovog „masterplana“ za osnivanje Carstva. Nasuprot tomu, Francuskoj se pripisuje prije pasivna, tj. reaktivna uloga, otprilike kao u sljedećem udžbeničkom tekstu:

Nakon poraza 1866. godine Francuska se bojala za svoju poziciju velesile u Europi. Sukobu s Pruskom vodilo je i pitanje nasljedstva španjolskog prijestolja. Suprotno volji Francuske, Bismarck je pokušao nametnuti princa iz pobočne linije Hohenzollerna. Kad je Francuska zbog toga postavila zahtjeve, eskalirala je svađa. Bismarck je pooštrio formulacije brzozava iz Emsa i novinama poslao promijenjenu verziju. To je dovelo do

verziji na serveru Biliothèque nationale u Parizu: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k2243332>

toga da Francuska objavi rat.⁸

Potpuno je jasno: Francuska „se boji“, njezine su „želje“ zanemarene i „postavlja zahtjeve“, ali iz perspektive njemačkih udžbenika jedini relevantni akter je Bismarck koji je Francusku prisilio na rat objavom brzojava iz Emsa. Taj narativ nije pogrešan, ali nije ni potpun. On ignorira želju za ratom koja je postojala među „orlovima“⁹ okupljenima oko ministra vanjskih poslova Gramonta u onoj mjeri u kojoj je objava rata jednostrano prikazana kao čin što su ga Pruska i Bismarck nametnuli Francuskoj. Nasuprot tomu, francuski povjesničari Raymond Poidevin i Jacques Bariéty došli su već 1977. godine do potpuno drugačije procjene u svojem prikazu njemačko-francuskih odnosa:

Do rata je došlo jer su ga jedni željeli u svrhu konsolidacije bonapartističkog režima i sprječavanja izgradnje opasne moćne države na granicama Francuske, a drugi su ga provocirali u svrhu dovršenja njemačkog ujedinjenja.¹⁰

Američki povjesničar David Wetzel u svojoj je studiji o pretpovijesti Francusko-pruskog rata iz 2001. godine procijenio da je izvještaj o razgovoru u Bad Emsu koji je redigirao Bismarck dao francuskome ministru vanjskih poslova Gramontu upravo ono što je on želio: „sredstvo kojim bi se poslužio protiv Vilima“.¹¹ Ako se složimo s ovom interpretacijom, tada bi Gramontov odnos spram brzojava iz Emsa bio jednak kao i Bismarckov kad je prerađivao izvještaj: radi se o tomu da se druga strana dovede u zabludu kako bi se vlastiti postupci pred nacionalnom i europskom javnošću mogli prikazati kao defenzivni i pravedni.

Uzroci rata u njemačko-francuskom povijesnom udžbeniku

Kako njemačko-francuski udžbenik povijesti prikazuje suvise veze? Tekst njemačke autorice o pozadini Francusko-pruskog rata bio je u prvoj verziji doista još snažno obilježen gore skiciranim narativom: stavljao je, dakle, u prvi plan aktivnu ulogu i odgovornost Bismarcka. Nasuprot tomu, njemačko-francuska projektna grupa naglasila je u promijenjenom izdanju pripremljenom za tisak da su obje strane radile na ratu. Usporedba ovih dviju verzija to jasno osvjetljava: precrtane formulacije nalazile su se u prvotnoj verziji, dok podcrtani dijelovi teksta predstavljaju alternative i dopune koje su ušle u tiskanu verziju:

8 Daniela Bender et al., *Geschichte und Geschehen. Neuzeit. Sekundarstufe II* (Leipzig: Klett, 2007), 185.

9 Poidevin, Bariéty, *Deutschland und Frankreich*, 111.

10 Ibid.

11 David Wetzel, *A Duel of Giants. Bismarck, Napoleon III and the Origins of the Franco-Prussian War* (University of Wisconsin Press, 2001), 164, pogledano putem: <http://books.google.de> (pristup ostvaren 1.5.2012). Wetzel potcrtava sve u svemu francuske ratne interese. Usp. recenziju Sudhira Hazareesingha u *Revue d'histoire du XIXe siècle*, 29 (2004), URL: <http://rh19.revues.org/index714.html> (pristup ostvaren 1.5.2012).

Rat koji su željele obje strane **Provokacijom do željenog rata**

Političko ujedinjenje Njemačke ~~Željeno osnivanje njemačke jedinstvene države~~, prema Bismarckovom viđenju, nije se moglo provesti bez razračunavanja s Francuskom, zato što bi osnivanje nove velike sile u srednjoj Europi dovelo u pitanje francuske interese, bilo za političkom moći ili sigurnošću. To se pokazalo već i u ratu 1866. godine kada je Napoleon III. kao kompenzaciju za svoju neutralnost i trpljenje jačanja pruske moći zahtijevao Luksemburg, kao i neutralnost južnonjemačkih država, što je Bismarck odbio.

Taj stav ~~To odbijanje francuskih interesa~~ doveo je do vala nacionalnih pobuna u Francuskoj, što se još pojačalo kada je 1870. godine Leopoldu von Hohenzollern-Sigmaringenu, rođaku pruskog monarha, pobočnoj liniji Hohenzollerna bio obećan španjolski kraljevski tron. Napoleonov ministar vanjskih poslova Gramont bojao se vidio je opasnost opkoljavanja Francuske od strane pruskog vladara i zahtijevao je nakon već provedenog povlačenja kandidature da Vilim I. objavi kako će na nju zauvijek zaboraviti. Bismarck je u tome vidio mogućnost da povede rat s Francuskom. Kao što mu je Vilim I. poručio u brzojavu iz Emsa, kancelar je odbacio Gramontov zahtjev, što je proslijedio novinama u obliku provokativno zaoštrenog izvješća. Bismarck je brzojav prosljedio novinama u provokativnome obliku – bila je to uvreda koju je francuska vlada pak iskoristila da bi objavila rat Pruskoj 19. srpnja 1870. godine (pogledati str. 76f.). Ta diplomatska uvreda dovela je Francusku do toga da 19. srpnja 1870. godine objavi rat Njemačkoj.¹²

Njemačko-francuska diskusija ovdje je, dakle, dovela do jasne relativizacije prisnog njemačkog udžbeničkog narativa. To što pitanje uravnoteženijeg prikaza događaja 1870. godine nije izazvalo refleksnu obranu pozicija „vlastite“ zemlje, već samo po sebi nešto govori o opuštenosti njemačko-francuskog povijesnog dijaloga. Budući da se u rukopisu kojeg je predložila njemačka strana posebno naglašavala Bismarckova odgovornost, a zanemaren je karakter francuske politike, možemo govoriti o borbi u kojoj su strane u sukobu zamijenile bojišnic (*combat à fronts renversés*). Moguće je da se radi o debati o Francusko-pruskom ratu: ako u njemačkoj nastavi povijesti postoji tendencija da se francuski ratni interesi i nadalje potiskuju u drugi plan, tada je ta slijepa mrlja potencijalno tek jedna od didaktički dugoročnih posljedica poznate teze o njemačkom *Sonderwegu*. Tko je naviknut općenito prikazivati njemačku politiku 19. stoljeća kao autoritarniju, militarističkiju ili agresivniju nego politiku drugih europskih nacija, možda naginje i tomu da u prikazu događaja 1870/71. godine naglasi njemačko-prusku ulogu, a zaboravi francusku.¹³

12 Michaela Braun, „Auf der Suche nach der nationalen Einheit? – Die deutschen Staaten 1850-1870 (vidi fusnotu 12). Zahvaljujem Michaeli Braun za suglasnost za tiskanje obaju izdanja.

13 Za značenje teze o *Sonderwegu* usp. Winfried Schulze, „Vom Sonderweg bis zur Ankunft im Westen. Deutschlands Stellung in Europa“, u *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 53 (2002.): 226-240.

Jedna od bitnih prednosti dvonacionalnog promatranja povijesti leži u tomu što se moć velikih povijesnih pripovijesti relativizira, a istodobno se širi horizont i prostor za nova pitanja o vjerojatno najbolje poznatom razdoblju povijesti. Pritom je u potpunosti jasno kako se ne radi o tome da se s Bismarcka skinе teret nasilnog političara, jer nije bez razloga postao poznat po svojem govoru o „željezu i krvi“, niti da ga se slavi kao čovjeka mira. Već 1869. godine kancelar Sjevernonjemačkog saveza igrao se mišlju o instrumentalizaciji prusko-španjolskih odnosa za poticanje oružanog sukoba s Francuskom – koji bi se europskoj javnosti prikazao kao defenzivan.¹⁴ Dobro je poznato i to da je kandidaturu Hohenzollerna iz 1870. energično poticao i djelomično čak i nametnuo svome kralju.¹⁵ Upućivanje na francusku suodgovornost ne dovodi u pitanje Bismarckovu želju za ratom i ne oduzima nepravedni karakter postupcima Pruske i njezinih saveznika. To posebno vrijedi za skandalozno i posljedicama bremenito ponižavanje ratnog protivnika proglašenjem Njemačkog Carstva u Versaillesu. Širenje horizonta na francuske ratne motive ne smije se pomiješati s apologetskim reinterpretiranjem rata i osnivanja Carstva u korist Bismarcka. Upravo zato što je nova perspektivizacija srpanjske krize iz 1870. godine proizašla iz njemačko-francuske diskusije, ona treba postati imuna na prigovore o nacionalnom povijesnom revizionizmu.

Završno razmatranje

Može li se to iskustvo prenijeti na dijalog između povjesničara, nastavnika povijesti i učenika iz različitih država slijednica Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije? Emocije koje je potaknuo Francusko-pruski rat iz 1870/71. godine već su se odavna stišale, kao i u njima ukorijenjene povrede koje je za sobom ostavio rat, posebice na francuskoj strani. To isto tako vrijedi i za Prvi svjetski rat, Versajski mirovni ugovor i sukobe proizašle iz njega (npr. okupacija Ruhra 1923. godine). Oni danas teško mogu podići puls bilo Nijemcima, bilo Francuzima. Kao vanjski promatrač, potpuno drugačije percipiram situaciju u Jugoistočnoj Europi: nisu li ovdje čak i događaji i strukture koji leže u dalekoj prošlosti, poput osmanske vlasti i odnosa naroda prema toj vlasti, s realnim međuzavisnostima ili ideološki povratnim djelovanjem, usko povezani s krvavim razračunavanjima 1990-ih godina, tako da bi o njima bilo teško transgranično diskutirati *sine ira et studio*? Postoji li bilo koji događaj u srednjem vijeku, koji bi u Njemačkoj ili Francuskoj bio približno politički relevantan poput bitke na Kosovu polju (1389. godine)?

¹⁴ Bismarckova naredba poslaniku u Sankt Petersburgu, princu Reušu, 9. ožujka 1869., citat u: Joseph Becker, „Bismarck Prim. die Sigmaringer Hohenzollern und die spanische Thronfrage. Zum Fund von Bismarcks 'Instruktionsbrief für Bucher' vom 25. Juni 1870 in der 'Real Academia de la Historia'“, Francia 9 (1981/82): 435-772, osobito str. 465. Vidi: http://francia.digitale-sammlungen.de/Blatt_bsb00016284,00451.html (pristup 1.5.2012).

¹⁵ Ibid.

Unatoč tim skeptičnim pitanjima želim svoj kratki doprinos završiti s optimističnim naglaskom. Stručna otvorenost, iskrenost i međusobno poštovanje koje sam doživio u Zagrebu među kolegicama i kolegama iz različitih država bivše Jugoslavije, iz moje perspektive obećavaju da bi se mogao razviti daljnji i produbljeni povjesničarski dijalog u regiji, koji bi prelazio granice. Sama činjenica da je tema takve konferencije projekt poput njemačko-francuskog udžbenika povijesti govori o optimizmu, doduše posve neovisno o tomu hoće li se moći prenijeti određena njemačko-francuska iskustva.

Prevela s njemačkog: Zrinka Borovečki